

Tanítónői karriertörténetek a dualizmus korában

Tanulmányunkban a századforduló tanítónői világáról igyekszünk képet adni a korabeli szaksajtó – mint elsődleges forrás – alapján. A szaksajtó, amellet, hogy az életvitelre vonatkozó információk nagy számával szolgál, sokszor szubjektív hangvétele révén – legyen az kormánypárti vagy ellenzéki orgánium – a korabeli hangulatról is tudósít és mentalitástörténeti adalékokkal is szolgál.

Az általunk vizsgált tanítónői életpályák mindegyikének része volt a szakmai publikáció. Ők azok a nevesíthető „névtelenek”, akiknek nyomát egyéb forrás a legritkább esetben őrzi. Azokra az igazgatónőkre koncentráltunk, akik tanítói hivatásuk mellett szépirodalmi és pedagógiai szakirodalmi tevékenységükkel hasonló megbecsülést vívtak ki a szakmában, mint férfi kortársaik. Karriertörténeteik nem reprezentálhatják a tanítónői lét teljességét, inkább a lehetséges valóságok egynemelyikére világítanak rá. A Nagy Elbeszélés helyett történeteket szeretnénk bemutatni.

A posztmodern hatása a neveléstörténet-írásra

A történetírás posztmodern átalakulása új feladat elé állította a történészeket: nem nagy narratívát kell írunk, nem magyaráznunk kell, a történész nem a múlt kutatása során talált eredményekről számol be, hanem arról, amit a nyomok alapján elképzelt. Erről így beszélt *Engel Pál*: „A történetíró nem új ismeretekhez akar jutni, hanem a már meglévőből komponál valami minőségileg mást: egy »sztorit«. (...) Többé-kevésbé önkényesen válogat a tények között: egyesek szerinte a »sztorihoz« tartoznak, ezért hivatkozik rájuk, másokat mellékesnek lát, ezeket figyelmen kívül hagyja. ...Nem sokat ér és nem is érdekes az olyan történeti mű, amelyből hiányzik írójának személyes véleménye.” (1) Ez a gondolat a neveléstörténeti kutatásokat is átalakította: pozitivistá paradigmá helyett szükséges lett egy értelmező, interpretáló paradigma, amely szerint a valóság szubjektív, konstruált és értelmezett. Az értelmező paradigma szerint a tudomány nem igyekszik törvényszerűségeket megfogalmazni, hanem ideografikus. A sokféleséget is elfogadó interpretáló paradigma alapján kialakult kvalitatív metodológia az, amely a posztmodern történetírás, neveléstörténet-írás számára elfogadható.

A kvalitatív szemléletű kutatások típusai közül véleményünk szerint a biográfiai kutatások azok, amelyek ezt az újfajta szemléletet (pluralitás, szubjektivitás) meghonosíthatják a történeti jellegű kutatásokban. Kutatásunk során a dualizmus kori pedagógusok életútját vizsgáltuk a korabeli források alapján: nemcsak a kortársak, hanem saját műveik, fotóik elemzése során törekedtünk e téma sokszínűségének ábrázolására. Úgy gondoljuk, hogy a neveléstörténeti kutatások ilyen jellegű posztmodern átalakulása a forrásanyagok sokszínűségét nyújtja, változatos módszertani eljárásokat eredményez, amelyek segítségével talán teljesíteni tudjuk az Engel Pál által megfogalmazott feladatot: „Nem szívesen képzelek el olyan társadalmat, amelynek tagjai nem törődnek sem az elődeikkel, sem az őket körülvevő tárgyak és intézmények eredetével. Akik a romok helyére új épületet emelnek, de hogy a rom gáma mi volt, az közömbös számukra.” (2)

„A nőtörténelem megértésének kulcsa, bármilyen fájdalmas is, az, hogy elfogadjuk: a nők története az emberi faj többségének története.” (3) Van-e a nőknek története? – merülhet fel a kérdés sokakban. E kérdés megválaszolására törekedett a 1960-as években Nagy-Britanniából elinduló nőtudomány, mely a nők politikai és társadalmi mozgalmainak következményeként jött létre. A nőtudomány kiinduló érve az volt, hogy a tradicionális tudományterületek kirekesztik a nők történelmét és tapasztalatait a széles körben elfogadott tudás és tudományok tartalmából. A nőtudomány ennek alapján megkérdőjelezte a tudás és tudományok objektív voltát, hangsúlyozta a női tapasztalatok és látásmód megjelenését a tudományokban. A nőtudomány a mindenkire és mindenre vonatkozó objektivitást és igazságtartalmat vetette el, hiszen képviselői szerint (például *Denis Riley, Natalie Zeon Davis, Joan Wallach Scott*) ezek mind a férfiak által létrehozott kultúra és gondolkodás termékei.

A nőtudomány és ezen belül is a nőtörténetírás legfőbb törekvése az lesz, hogy felfedezzék a nőket a történelemnek, mivel eddig a nők nem voltak láthatóak a történelemben, nem hagytak hátra forrásokat, és tevékenységükről keveset tudunk. A nőtörténetírás a nőket állítja a történeti elemzés középpontjába, őket vizsgálja a politikai eseményekben, mozgalmakban, és a társadalmi változásokban játszott szerepüket kutatja. Ehhez azonban elsőként a nőről alkotott tudást kellett politikailag elfogadtatni, másrészt létre kellett hozni magát a tudásanyagot. Hazánkban a történettudományban a nőkkel kapcsolatos kutatások az 1990-es években lendültek fel: egyre több történész (*Pető Andrea, Gyáni Gábor, Susan Zimmermann, Forrai Judit, R. Várkonyi Ágnes, Fábri Anna, Borbíró Fanni* stb.), neveléstörténész (*Kéri Katalin, Fehér Katalin, Fehér Erzsébet, Kereszty Orsolya, Müller Ildikó*, stb.) kezdett el foglalkozni a nőkkel. Jelenleg az ELTE BTK Művelődéstudományi Tanszéken zajlik az OTKA támogatásával egy kutatás, mely különböző történeti korokban a női szerepeket, a nők megítélését vizsgálja. Tanulmányunkban e kutatás egyik fejezetét szeretnénk bemutatni, mely a tanítónői karriereket, ezen belül is az iskolai igazgatónők életútját, pályáját, irodalmi munkásságát vizsgálja.

Magyarországon a 19. század második felében számottevő változások történtek az oktatásügy terén: az 1868-as népoktatási törvény új fejezetet hozott nemcsak népoktatásunk, hanem a nőnevelés történetében. Ez a törvény rendelkezett a leányok iskoláztatásáról, valamint a tanítóképző, a tanítónőképző-intézet megalapításáról. A nőnevelés szempontjából igen fontosak a népoktatási törvénynek azok az intézkedései, melyek révén Eötvös József megteremtette az állami tanítónőképzés alapjait.

Nők a nevelés és az oktatás területén a 19. század első felében

„Hiába! – a nő tetszeni, boldogítani van hivatva s ezen hivatása nem teszi lehetővé, hogy ő elvekért küzdjön, hogy kitegye magát – ha kell – az üldöztetésnek is. Azt hiszem, már csak ezen ok is elégséges a tanúgynek őszinte barátai előtt arra, hogy ... ne engedjék leány-ágra szállani a népoktatás ügyének művelését” – olvashatjuk 1876-ból az *Artemidus* álnéven író szerző véleményét egy kolozsvári folyóirat hasábjain. (4) Nyolcvan évvel később, a hatvanas években a pszichoanalitikusok körében megjelent egy olyan irányzat, mely szerint a pedagóguspálya fokozott elnőiesedése a homoszexualitás növekvő terjedéséhez is vezethet.

A Bibliában megjelenő gondolat, mely szerint „a tanítást pedig nem engedem meg az asszonynak” (5), sokáig meghatározta a nő szerepét az oktatás terén. A nők legfontosabb feladatának a gyermekek nevelését és a háztartás vezetését tekintették, de az intézményes oktatás területén a 19. századig nem játszottak számottevő szerepet.

Az 1790-es évektől a nők nemcsak a családi harmónia megteremtésében vettek részt, hanem felszólították őket, hogy a „nemzeti nyelveteket szorgalmasan tanuljátok, és mentül előbb meg is tanuljátok.” (6) E feladat ellátása megkívánta, hogy a nők szélesebb körű ismeretekre tegyenek szert. Mindennek a jogi háttérét is megteremtették: a lányok alapszintű iskoláztatásáról először az 1806-ban megjelent II. Ratio Educationis rendelkezett, majd 1845-ben az elemi tanodákról szóló helytartótanácsi rendelet. Ugyan fennmaradt egy kimutatás, mely szerint 1786-ban Csongrád városában az elemi iskolában tanító oktatta a gyermekeket elemi ismeretekre, de a 18. században és a 19. első felében inkább férfitanítókról tudunk. (7)

Az elemi leányiskolák mellett a 19. század elején sorra alakultak – polgári és főrangú leányok számára – nőnevelő intézetek, amelyeket rendszerint nők vezettek. Az intézetek általában „jelentéktelen, belbecs nélkül való vállalatok voltak, nagyjából külföldről idekerült s kivénült gouvernantok vagy sorsüldözött özvegyasszonyok kenyérkereső üzletei.” (8), ahol a fiatal lányok csak felszínes – ráadásul idegen – műveltségre tehettek szert. Az 1840-es években két nőnevelő intézet emelkedett ki, melyeket a korabeli nőmozgalom legfőbb képviselői közé tartozó *Karacs Teréz* és *Teleki Blanka* vezetett.

A nők oktatása a dualizmus korában

Magyarországon a 19. század második felében számottevő változások történtek az oktatásügy terén: az 1868-as népoktatási törvény új fejezetet hozott nemcsak népoktatásunk, hanem a nőnevelés történetében. Ez a törvény rendelkezett a leányok iskoláztatásáról, valamint a tanítóképző-, a tanítónőkészítő-intézet megalapításáról. A nőnevelés szempontjából igen fontosak a népoktatási törvénynek azok az intézkedései, melyek révén *Eötvös József* megteremtette az állami tanítónőkészítés alapjait.

1868-ban hazánkban már öt római katolikus tanítónőkészítő állt fenn (az elsőt 1856-ban – más adatok szerint 1855-ben – alapították Pesten az angolkisasszonyok), és ezekben 1868-ig összesen mintegy 600 tanítónőt képeztek. (9) A polgári iskolai tanítónők képzéséről a népoktatási törvény nem rendelkezett, de négy évvel később a felmerült igények kielégítésére az akkori kultuszminister, *Trefort Ágoston* megszervezte *Zirzen Janka* segítségével és vezetésével az első polgári tanítónőkészítő intézetet. *Zirzen Janka*, akit kortársai „Magyarország Janka néniének” (10) neveztek, egész életén át támogatta növendékeit. Számos neves nőnevelési intézmény élén olyan nő állt, aki egykor tanítványa volt, akit ő ajánlott a kultuszministernek. Ezek a tanítványok erősítették meg a tanító-nők általa kivívott elismertséget: „...egy-egy erőteljes gallyal gazdagítják azt az erős törzset, melynek gyökereit ő ültette az akkor még megmunkálatlan földbe. Az ő növendékei teremtették meg a nőnevelés irodalmát, az ő növendékei keltették fel és erősítették meg mérvadó körökben azt a meggyőződést, hogy a nő intelligenciája méltó a legmagasabb továbbképzetésre is.” (11)

Az igazgatónők működésének másik színtere a dualizmus első húsz évében kiépült felsőbb leányiskola, melynek célja az 1875-ben kiadott első tervezet szerint „alkalmat nyújtani arra, hogy benne társadalmunk női tagjai nemük sajátossága és a társadalmi jelen viszonyok által feltételezett, de egyszersmind oly mérvű általános műveltséget szerezhessenek, a mely egyfelől élethivatásukra szükséges, és másfelől megfelel azon általános műveltségnek, melyet a férfiak saját életcéljaik érdekében a gymnasiumi és reáliskolai köznevelésünkben nyerhetnek.” (12)

Az első állami felsőbb leányiskolát 1875-ben *Trefort Ágoston* miniszter állította fel Budapesten, melynek igazgatója *Molnár Aladár* lett. A népiskola hatodik osztályára alapozottan négy éves volt, erre épült a két éves továbbképző tanfolyam. Az 1875-ös alapítás után sorra alakultak meg vidéken is a felsőbb leányiskolák, például 1877-ben Mára-marosszigeten, Trencsénben, 1879-ben a miskolci evangélikus nőnevelő intézetet ala-

kíttatták át felsőbb leányiskolává, majd a következő évben Kolozsvárott állami segély mellett a város állította fel Erdély egyik legnevesebb leányiskoláját, melynek élén a kor-szak egyik legismertebb igazgatónöje, *De Gerando Antonina* állt.

Elfeledett igazgatónők

Kutatásunk során arra törekedtünk, hogy napjainkban kevésbé ismert igazgatónők munkásságát, életpályáját mutassuk be, és ennek alapján felhívjuk a figyelmet a dualizmus korának néhány alapkérdésére. Forrásként a Nemzeti Nőnevelés című folyóiratban megjelenő megemlékezések, jubileumokról szóló értesítések, valamint a Magyar Országos Levéltárban talált iratok szolgáltak. Az alábbiakban *Lázárné Kasztner Janka*, *Mársits (Marsits) Rozina*, *Geöcze Sarolta* és *Uhrl Józsa* életútját mutatjuk be a következő szempontok alapján:

- neveltetésük;
- pályájuk kezdete;
- irodalmi munkásságuk, kiemelve a nőkérdéssel kapcsolatos gondolataikat.

Lázárné Kasztner Janka

Lázárné Kasztner Jankáról az utókor alig emlékezett meg, holott méltó utóda volt Zirzen Jankának. „Emlékeim” címmel megjelent visszaemlékezéseiből ismerhetjük meg életének és igazgatói munkásságának főbb eseményeit. (13) Igen érdekes, hogy ez a visszaemlékezés – eltekintve a gyermekkorra vonatkozó résztől – nem annyira személyes hangvételű, inkább a közvéleménynek igyekszik megfelelni. Ebben a munkában elsősorban az igazgatói működésével, feladataival, elvégzett szakmai munkájával ismerkedhet meg az olvasó. Saját férjéről is úgy ír: *Lázár Gyula* tanár...

1850-ben született Sopron megyében, Dasztiban, ahol édesapja gazdatiszt volt egy magyar főúr birtokán. *Szinnyei József* (14) Kasztner Janka születési helyéül a Nyitra megyében fekvő Ladomért jelölte meg. Tévedésének feltehetőleg az lehet az oka, hogy a Kasztner család Janka gyermekkorában igen sokat költözött, végül Ladoméren telepedtek le. Ennek a kis falunak az iskolájában kezdte el tanulmányait, innét kapta útravalóul azt az elhivatottságot, amely későbbi munkáját is jellemezte: „Mint a lélek egy titkos sejtelve, úgy lobogott fel bennem a vonzódásnak egy varázsa, valahányszor az iskola küszöbét átléptem. Kegyeletes szeretet fogott el ilyenkor és úgy éreztem, mintha lelkem egy másik otthonra talált volna az iskola szegényes, szürkés fehér falai között. És valóban ez a csendes, egyszerű világ lett ettől fogva az én világom. Itt indult meg és vert gyökeret bennem jövőm hivatásom iránti szeretet.” (15)

Életének következő állomása Győr volt. *Zalud Antónia* intézetébe került, ahol a kor követelményeinek megfelelően a lányok világtörténelmet, természettudományokat, esztétikát, zenét és franciát tanultak. Ebben az intézetben ismerkedett meg és kötött barátságot a későbbi aradi felsőbb leányiskolai igazgatónővel, Mársits Rozinával. Zalud Antónia mély hatást gyakorolt Kasztner Jankára, ő volt az, aki elindította a tanári pályán, ugyanis segédnevelői állást ajánlott fel a tanulmányait befejező fiatal lánynak. Kasztner Janka hat évet töltött ebben az intézetben, ahol nemcsak tanított: „éjjel olvas; olvassa a külföldön tanult s nagyképzetségű intézet-tulajdonosnő könyvtárának jól megválasztott tudományos könyveit.” (16)

Kasztner Janka nem elégedett meg az intézetben megszerzett ismereteivel és az önképzéssel, *Xantus János* tanácsára 1871 tavaszán felutazott Pestre, hogy a Zirzen Janka által vezetett tanítónőképző növendéke lehessen. 1871 őszétől a különbözeti vizsgák letétele után a 3. osztályba vették fel. A tanulás mellett Kasztner Janka nagyon sokat segített igazgatónőjének. 1874-ben tette le a vizsgákat, s Kasztner Jankából képesített tanítónő lett.

Kasztner Jankát a miniszter többször is áthelyezte: pályáját egy ipolysági iskola megszervezésével kezdte, majd 1875-ben a győri tanítónőképző intézet megszervezésével

bízták meg. 1886-ban azonban Trefort Ágoston magához hívatta a győri igazgatónőt, segítségét kérte a kolozsvári tanítónőképző intézet gondjainak megoldásában: „Erős kézre és bátor, megbízható egyénre van szükség, mondta a miniszter, hogy a kolozsvári intézet megmentessék magyar nemzeti kultúrának. Azután hirtelen fordulattal azt mondta: »Ezt az áldozatot Öntől kívánom.«” (17) Természetesen Kasztner Janka meghozta ezt az áldozatot és tíz éven át itt dolgozott. Kezdetben nem érezte jól magát Kolozsvárott, de hála De Gerando Antoninának, hamarosan beilleszkedett. (18) 1896-ban, amikor Zirzen Janka nyugdíjba vonult, újabb megtiszteltetés érte: ő lett a „tanítónők édesanyjának” utóda. Igazgatósága alatt kapta meg az intézet az Erzsébet Nőiskola nevet. Pauler a következő szavakkal emelte az iskolát mindegyik tanítónőképző fölé: „Legyen ez az intézet a női erények kiapadhatatlan forrása és termő talaja, az igaz eszményi nőiesség iskolája, amelyből származva legyen minden, ami köznapi, s amelyben a tiszta idealizmus ünnepli nap-nap mellett legszebb diadalát.” (19)

Lázárné Kasztner Janka irodalmi tevékenysége elsősorban a pedagógiával volt kapcsolatban: győri és kolozsvári működése után az Állami Erzsébet Nőiskola vezetőjeként a VI. kerületi tanítónőképző történetével ismertette meg az érdeklődőket (20), illetve módszertani cikkei révén nemcsak a pedagógustársadalom, hanem az uralkodó is elismerte munkásságát. Kasztner Janka több mint negyven évi tanítónői munka után ment nyugdíjba.

Mársits (Marsits) Rozina

1904-ben Mársits Rozina tanítónői munkásságának 25. évfordulóját ünnepelte, erről tudósított a Nemzeti Nőnevelés. (21) Ki is volt Mársits Rozina, akit az uralkodó koronás arany érdemkereszttel tüntetett ki? 1856-ban született, gyermekkoráról nincsenek információink, tanulmányait – feltehetőleg – Zirzen Janka intézetében végezte és itt is szerezte meg a képesítőt. Fiatal tanítónőként a hátszegi Erzsébet-iskolához került, ahol azonban csak egy évig tanított, a következő évben már az aradi leányiskola tanítónőjeként dolgozott, majd 1882-ben *Gajdos József* tanfelügyelő jelentése arról adott hírt, hogy „Mársits Rozina az aradi állami felső-leányiskolához kinevezett rendes tanítónő s igazgatónő mai napon az előírt hivatali esküt előttem letette”. (22) Azonban csak rövid ideig maradhatott Aradon, ugyanis néhány év múlva – pontos adatunk nincs erről – már a temesvári felsőbb leányiskola vezetésével bízták meg.

Nemcsak tanítói munkáját kell kiemelni, hanem közéleti szereplését is. Az 1897-es berlini női kongresszuson az aradi igazgatónő képviselte a magyar nőket, itt ismerkedett meg a német nőmozgalommal. Összehasonlítva a német helyzetet a magyar állapotokkal arra a következtetésre jutott, hogy „...voltak, vannak és lesznek Magyarországnak oly felvilágosultak és humanusan gondolkozó férfiak, kiknek szívök és eszük egybe van forrva a kor nagy kérdéseivel, s kik a magyar faj vele született noblesse-nél fogva nem hogy féltének a társadalmat, az otthont a felvilágosult s dolgozni tudó nőktől, de sőt segítik azt az önállóságra való törekvésben.” (23)

Az emancipációnak valójában az a célja Mársits Rozina szerint, hogy felhagyjanak az előítéletekkel, és értelmes, alapos műveltséggel rendelkező nőket neveljenek. Ehhez azonban az iskolarendszer megreformálására is szükség van, olyan iskolák szervezését tartja fontosnak, amelyek nem elsősorban a kenyérkeresetre nevelnek, hanem alapos tudást adnak, hiszen a leendő anyák csak ezzel tudják teljesíteni a gyermeknevelés nehéz és komoly feladatát. Ha pedig egy nőnek nem lesz családja, akkor a megszerzett műveltséggel a társadalom javát tudja szolgálni és nem lesz családja terhére. Mársits Rozina szerint a nő képes arra, hogy hasonló ismeretekre tegyen szert, mint a férfi, hiszen a különbség, amely a férfi és a nő értelme között van, a nevelés következménye: „A nő és a férfi hibáit s erényeit a nevelés, a szokások domborították ki külön női és férfi erényekké és hibákká.” (24)

Azonban ahhoz, hogy az emancipáció gyökeret verjen, szükség volt olyan nőkre, akik szívvel-lélekkel képviselik a nők egyenjogúsítását, hajlandók érte küzdeni szóban, írás-

ban. S hogy kik voltak ezek a nők? Elsősorban azok, akiknek nem adatott meg a boldog, kiegyensúlyozott családi élet. Belőlük született a 20. század asszonya, aki „önmaga értékét akarja a munka által emelni, erkölcsi erőt és támaszt keres a munkában. ... joggal követelheti munkájának anyagi és erkölcsi sikerét éppen úgy, mint a férfi.” (25)

Geöcze Sarolta

Keveset tudunk *Geöcze Sarolta* életéről, holott egyike volt azoknak, akikben a „magyar nemzeti nőnevelés lánglelkű apostolát” (26) tisztelhetjük. Az utókor nem is annyira igazgatói pályafutását emelte ki, hanem inkább írói és a nőmozgalomban végzett munkásságát.

Geöcze Sarolta értelmiségi családból származik. Édesapja, *Geöcze Bertalan* ügyvéd-ként tevékenykedett Zemplén megyében, mikor lánya 1862. decemberében megszületett. Az édesanyja, *Bertha Erzsébet* 1869-ben meghalt, s ekkor Saroltát két évre Pestre vették, majd otthon nevelkedett 1882-ig. 1882-ben a budai elemi képzőbe került, tanulmányait egy évvel később a *Zirzen Janka* vezette budapesti polgári képzőben folytatta. A képesítő megszerzése után Brassóba került, s kétévi tanítóskodás után, 1888-ban kineveztek igazgatónak.

A következő állomás Komárom, ahol a komáromi polgári leányiskolát szervezte meg és igazgatta majd egy évtizeden át, míg végül „a csendes, szerény, megfontolt beszédű kedves” (27) tanítónő Budapestre került és a II. kerületi tanítónőképző oktatója lett. 1907-ben vette át az intézet igazgatását. A fennmaradt pályázati anyag szerint nem volt egyöntetű a vélekedés kinevezéséről, hiszen a székesfővárosi királyi tanfelügyelő, *Mosdóssy Imre* Geöcze Saroltáról készített jellemzésében a következőket írta: „kétségtelenül sokat olvasott és művelt egyén és tanítónő, azonban mint tanítónő nem felelt meg teljesen, amiket szigorúbb mértékekkel fel lehet állítani. ... főleg a matematikai és természettani tanítás mélységét, alaposságát illetőleg kifogásokat kell tennem vele szemben. E mellett egyénisége éppen nem képesíti őt arra a nagy körültekintést, esélyt, kitartást kívánó munkára, amivel a szóban forgó tanítónőképző s még inkább az internátus oktatói és nevelői feladatai járnak.” (28) E kritika ellenére mégis Geöcze Sarolta lett az igazgatónő, aki elsősorban az egyesületi életben vállalt szerepe és tudományos munkássága miatt emelkedett ki kortársai közül.

Geöcze Sarolta elsőként próbálta meg a munkásnőket keresztény szellemben egyesületbe szervezni. Megalapította a Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesületét, s ezáltal ő lett a keresztényszocialista nőmozgalom egyik fő szervezője. Külföldi tapasztalataiból kiindulva határozta meg egyesületének célját, miszerint „az erkölcsi felelősség érzetére akarták emelni” (29) a nőket. A nevelés és művelés mellett szociális törekvések is

Az igazgatónők gondos nevelésben részesültek: többen tanultak magán-nevelőintézetben, a tanítónői oklevelüket vagy az első, Zirzen Janka vezette tanítónőképzőben, vagy egyházi tanítónőképzőkben szereztek meg. Néhány évi tanítóság után megpályázhatták a vezetői posztot. A pályázat elbírálásánál figyelembe vették a pályázó vallása, életkora, tanulmányai mellett családi állapotát és irodalmi munkásságát. A korszak egyik központi kérdése az volt az iskolai igazgatónőkkel kapcsolatban, hogy hajadon avagy férjezett legyen-e. Erről az igazgatónők is ambivalensen vélekedtek: egyrészt elismerték, hogy a férjezett nő sokkal több tapasztalattal bír és bölcsebb, de „a tanításon kívül a háztartási és családi gondok annyira igénybe veszik, hogy már e kettős hivatásának is nehezen tud megfelelni”.

voltak: a szegény, otthontalan munkásnőknek szállást akartak biztosítani. Törekvésüket siker koronázta, és a Munkásnők Otthonának megalapításával sokaknak tudtak segíteni.

Geöcze Sarolta számos társaságnak, egyesületnek volt még tagja, ezek közül kiemelkedik a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, mely 1906-ban alakult meg Nagy László vezetésével. A társaság célja az volt, hogy a gyermektanulmányozás ügyét felkarolják és felkeltsék a társadalom érdeklődését a gyermek iránt. Geöcze Sarolta is tevékenyen részt vett a Társaság által szervezett előadásokban, rá hárult az „egyke” elleni mozgalom irányítása.

A szociológiával is foglalkozó igazgatónő kritizálói között nemcsak Mosdóssy Imrét találhatjuk, hanem a Nemzeti Nőnevelés is közölte „Az akarat nevelése” című könyvéről névtelenül írt kritikát, mely szerint e munka „...nem szakemberek – annak nem elég mély – hanem a nagyközönség számára készült... A mű sok elismert jó gyakorlati tanáccsal szolgál s nagy érdeme, hogy a figyelmet ily nagyjelentőségű kérdésre tereli.” (30)

Ma is aktuális és elgondolkodtató az ifjúság erkölcsi neveléséről tartott felolvasása, (31), melyben a nemzeti élet hibáira, az erkölcsi bomlásra, a züllésre hívta fel a figyelmet. Szerinte nagyon nagy hiba, ha nem nézünk szembe ezekkel a problémákkal. Az első, amin változtatni kell, hogy az iskola ne csak tanítson, hanem neveljen, hiszen a társadalom szempontjából sem mindegy, hogy milyen erkölcsi alappal rendelkező emberek kerülnek ki az iskolából. Ahhoz, hogy erős, erkölcsi alapokon álló, fegyelmezett, kötelességtudó embereket neveljünk, át kell alakítani a tananyagot az erkölcsi nevelés elveinek figyelembevételével. A felolvasás nem csupán neveléseméleti munka, hanem a nemzeti érzés hirdetője is: „Én magyar fajom, szembe kell néznünk életerődöt emésztő hibáiddal... Újítsd fel magadban azokat az erényeket, amelyek 1000 év küzdelmei között fenntartottak; de ki kell fejlesztened magadban azokat is, amelyek jövődö boldogulásoadat biztosítják. ... Újhodj meg erkölcsiedben, akkor fennmaradásod biztosítva van.” (32)

Geöcze Sarolta több művében is foglalkozott a nőkérdéssel. Vajon feministának lehet-e tekinteni? Az biztos, hogy az igazgatónők közül ő vallotta talán a legradikálisabb nézeteket, de véleményünk szerint nem tartozott a szélsőséges irányzat képviselői közé. Az igazgatónő a nőmozgalom lényegét nem abban látja, hogy a nő feladja neméből eredő jellemzőit azért, hogy a férfiakhoz hasonlóan viselkedjék, hanem „inkább természetes adományainak tökéletes” (33) kifejtésére helyezi a hangsúlyt. Ez azt jelenti, hogy a nőt el kell juttatni a politikai és a gazdasági egyenlőséghez, hiszen mindezt a társadalmi viszonyok is szükségessé teszik.

1899-ben írott cikkében („A nő a modern társadalomban”) még eloszlatta aggodalmait azzal kapcsolatban, hogy a munka, a tudományos pályafutás veszélyeztetheti a családban betöltött szerepüket. Ekkor még nem tartotta aggodalmasnak a művelt nők megjelenését, sőt azt vallotta, hogy „okos, jobb és nőiesebb nő válik az olyanból, ki erejét a komoly tanuláson megpróbálta, ki erkölcsi felelőségének tudatára ébredt, sőt ki az élet nehéz munkájában is próbált férfival osztozni”. (34) Azonban két évvel később az akarat neveléséről szóló művében – elismerve ugyan a magas műveltségű nők jelenlétének fontosságát – a konkrét nevelési feladatok felsorolásánál inkább a hagyományos női szerep, a házi munkák elsajátítására helyezte a hangsúlyt. (35) Beszél azokról a nőkről, akiknek nem adatott meg a családi élet boldogsága, és ő volt az, aki őszintén feltárta mindazokat a problémákat, amelyekkel egy egyedülálló nő találkozik: „...kénytelen a létért való harcot a maga erejéből vívni meg... Meg kell szívét keményítenie, érzékenységén erőt vennie, érzelmeit sokszor visszafojtva, csak az ész szavára hallgatnia; e harcban a nőiesség himpórából sok leverődik; a kedély szegényesebbé válik... sok apró örömet meg kell magától tagadnia; idegenek tűzhelye mellett egy kis helyet kivívnia, a hol melegeghessék; szeretetre sóvár szíve vágját leküzdvé, a becsüléssel, barátsággal, s tiszteléssel érnie be, melyet nehéz állhatatos harcával idegenektől kiküzdenie sikerül.” (36)

Geöcze Sarolta szerint a munka, a kötelességteljesítés, az önzetlen nemes segítség okoz örömet. Ezáltal lesz élete teljesebb, de az igazi boldogságot nem találja meg az

egyedülálló nő, mert azt csak családi körben érezheti az ember. Azt hiszem, a család nélkül élő igazgatónők is egyetértettek Geöcze Sarolta véleményével, miszerint „egy kicsit szomorú élet ez, de nem örömtelen”. (37)

Uhrl Józsa

A Nemzeti Nőnevelés hasábjain megjelent nekrológból (38) tudhatjuk meg *Uhrl Józsa* életének, gyermekkorának főbb eseményeit. A pozsonyi tanítónőképző élén álló Uhrl Józsa 1826-ban született a Műegyetem egykori tanárának, ma már kevésbé ismert szobrászának, *Uhrl Ferenc*nek a leányaként. Uhrl Ferenc a 19. század egyik legkeresettebb szobrásza volt, akit igen sok feladattal láttak el. Fő műve a Nereidák kútja, amely eredetileg a Ferenciek terén, ma Kőbányán áll. Ő készítette el a Ludovika Tisztiiskola 22 darabból álló történelmi tárgyú domborművét.

Ahogy Uhrl Józsa visszaemlékezéseiből megtudhatjuk: „nevelésemnek sikerét szülőim szeretetének, édes atyám idealisztikus életfelfogásának, humanisztikus cselekvésmódjának, jó, drága anyuskám aranyos szívének, szóval házunk puritán szellemének köszönhetem.” (39) Egyike volt azoknak, akiket a *Brunszvik Teréz* által alapított óvodába beírtak. Uhrl Józsa egész életében szeretettel és tisztelettel gondolt az első óvoda-alapítóra. Amikor már a *Tenczer Lilla*-féle nevelőnő intézetnek volt a vezetője, meglátogatta Brunszvik Terézt, akivel felelevenítették az óvodai emlékeket. (40) Uhrl Józsa magántanuló lett, majd mikor elérte a 7. életévét, a Felber-féle magánintézetbe írták be, ahová Zirzen Janka is járt. Nincsen adatunk arról, hogy ismerték-e személyesen egymást az intézetből. Feltehetőleg igen, ugyanis Uhrl Józsa 1833-tól 1838-ig volt az intézet növendéke, míg Zirzen Janka 1835-ben került ide, tehát találkozhattak egymással. Uhrl Józsa igen könnyedén vette az akadályokat, hiszen nemcsak tehetséges volt, hanem szorgalmas is. Szülei, felismerve lányuk képességeit, magántanárokat fogadtak mellé franciából és rajzból. Írói vénája korán megmutatkozott, már iskoláskorában elkezdett verseket, elbeszéléseket írni.

Az 1838-as árvíz megrendítette családjának anyagi helyzetét, ennek következtében abba kellett hagynia tanulmányait az intézetben. Édesapja folytatta tovább lánya képzését, főleg zene, rajz és festészet tárgyokban. Az 1848/49-es évben már a *Marasztóni*-féle festőakadémia növendéke volt, majd a következő évben a „magyar királyi tudományos egyetemnek bölcsészeti kara előtt a francia nyelvből tett vizsgálatot”. (41) A francia nyelv mellett igen jól beszélt olaszul, angolul és spanyolul.

Ezt követően nevelőnő lett Firenzében két éven át, de hiába voltak a különböző ajánlatok, 1854-ben visszatért Magyarországra. Az ötvenes években nagyobb utazásokat tett Egyiptomban, Palesztinában. Innét visszatérve letette a tanítói képesítővizsgát a pesti angolkisasszonyoknál. Mint képesített tanítónő vette át 1857-ben a Tenczer Lilla-féle nevelőintézet vezetését, melyet 14 éven át irányított. Munkája gyümölcseként az intézet hírneve igen megnövekedett, így családjának barátai szinte értetlenül álltak azelőtt, hogy miért hagyja ott virágzó intézetét a pozsonyi tanítónőképző igazgatói állásáért.

Uhrl Józsa *„A nő természeti rendeltetéséről és társadalmi hivatásáról”* című művében a következőképpen foglalta össze a nők legfőbb célját: „Nem különkódéseket, nem kiérdemletlen jogkört hajhászunk mi, hanem fejlettebb értelmiségőnknek megfelelő munkatért keresünk számunkra, a képzetlenebb nőosztályok számára pedig szellemi emelést, tisztességes munkaforrásokat a család és társadalom fejlődésének érdekében...” (42)

Bár szíven viselte a nőnevelés fejlesztését, nem tartozott a feminizmus legradikálisabb képviselői közé. Fontosnak tartotta, hogy a nő is részesüljön minél alaposabb képzésben, de a nő természeti rendeltetéséből kiindulva továbbra is legfontosabb feladatának az „emberi nem hallhatatlanságának” (43) képviselését, az értékek későbbi nemzedékekre való átszármasztását tartotta. Emellett kiemelte, hogy a nő nem képes egyedül megva-

lósítani az emberi nem tökélyét, a férfival együtt kell „vállvetett erőfeszítés mellett” (44) harcolnia e célért.

A hazai nőnevelést, nőkérdést illetően igen eltérő volt az igazgatónők véleménye. Uhr Józsa úgy gondolta, hogy senki sem kérdőjelezi meg a nőkérdés fontosságát, sőt Magyarországon kifejezetten támogatják, hiszen „...kormányunk bölcs intézkedései folytán mindig magasabb és számosabb tanintézetek keletkeznek a nők értelmi, kedélyi, erkölcsi képzésére”. (45)

Összegzés

Az áttekintett életutak, pedagógiai pályák alapján kijelenthetjük, hogy az igazgatónők gondos nevelésben részesültek: többen tanultak magán-nevelőintézetben, a tanítónői oklevelüket vagy az első, Zirzen Janka vezette tanítónőképzőben vagy egyházi tanítónőképzőkben szerezték meg. Néhány évi tanítóság után megpályázhatták a vezetői posztot. A pályázat elbírálásánál figyelembe vették a pályázó vallása, életkora, tanulmányai mellett családi állapotát és irodalmi munkásságát. A korszak egyik központi kérdése az volt az iskolai igazgatónőkkel kapcsolatban, hogy hajadon avagy férjezett legyen-e. Erről az igazgatónők is ambivalensen vélekedtek: egyrészt elismerték, hogy a férjezett nő sokkal több tapasztalattal bír és bölcsőbb, de „a tanításon kívül a háztartási és családi gondok annyira igénybe veszik, hogy már e kettős hivatásának is nehezen tud megfelelni”. (46)

Az általunk vizsgált igazgatónők nemcsak tanítottak, hanem széleskörű irodalmi tevékenységet is folytattak: gyakorlati tevékenységük révén szerzett tapasztalataikat írásban is megosztották a pedagógiai folyóiratok, elsősorban a Nemzeti Nőnevelés olvasóival, valamint a nőnevelésről írott munkáikkal hozzájárultak a női emancipációs mozgalom fejlődéséhez, a nők és a férfiak egyenjogúsításához, s egy olyan női ideál neveléséhez, amely követi a következő felszólítást: „Tekintsenek nyílt szemmel szét a világban, erős akarattal őrizkedjenek a túlzásoktól, hogy emberi méltóságuk megőrzése és tökéletesítése mellett részt vehessenek az élet által megkövetelt munkában, az élet küzdelmeiben és örömeiben. Ez a valódi emberi hivatás.” (47)

Jegyzet

(1) Bojtár Endre (1998): Beszélgetés 2000-ben Engel Pál történésszel. 12. 4.

(2) u.a. 9.

(3) Miles, Rosalind: *Az idő leányai*. Balassi Kiadó, Budapest. 2000. 18.

(4) Artemidus (1876): A nők a közoktatás terén. *Család és Iskola*, 8. 63.

(5) Idézi Kürti Hajnalka: *Nők a Bibliában*. (Kézirat) 23.

(6) Idézi: Fábri Anna (1999): *A nő és hivatása*. Kortárs Kiadó, Budapest. 38.

(7) Kertész Katalin: Csongrád iskolatörténete. (Szemináriumi dolgozat) 14.

(8) György Aladár (1898): Nőnevelő intézetek 1848-ban. *Nemzeti Nőnevelés*, 125.

(9) Ruzshty Károly: *A tanítónőképzés története*. (Kézirat) A család tulajdona.

(10) Berta Ilona (1905): Zirzen Janka. *Nemzeti Nőnevelés*, 20.

(11) Kasztnér Janka (1897, szerk.): i. m. 67.

(12) Szuppán Vilmos (1896): *A magyar felsőbb leányiskolák múltja és jelene*. Budapest. 10.

(13) Lázár Gyuláné Kasztnér Janka (1911): *Emlékeim*. Budapest.

(14) Szinnyei József (1980): *Magyar írók élete és munkái*. V. kötet. Reprint. Budapest. 1164.

(15) Lázár Gyuláné Kasztnér Janka: i. m. 7.

(16) Az Erzsébet Nőiskola örömmünnepe. (1906) *Nemzeti Nőnevelés*, 403.

(17) Lázár Gyuláné Kasztnér Janka, i. m. 75.

(18) „De Gerando Antonina, a felsőbb leányiskola igazgatója volt az első, aki közeledett hozzám, és mint az erdélyi arisztokrácia tagja és amellet lelkéből tanítónő, ismerte az erdélyi egész társadalom szokásait és igényeit. Hálával és szeretettel emlékszem vissza az ő jóságos tanácsaira és barátságának sokszoros nyilvánítására.” Lázár Gyuláné Kasztnér Janka, i. m. 86.

(19) Lázár Gyuláné Kasztnér Janka: i. m. 134–135.

(20) Kasztnér Janka (1908, szerk.): *Állami Erzsébet Nőiskola*. Budapest,

- (21) Szigethy Karolina (1904): Marsits Rozina. *Nemzeti Nénevelés*, 192–196.
- (22) *Arad megyei tanfelügyelő az aradi áll. felsőleányiskola igazg. tanítónőjének hivatali eskütétele*. Levél a miniszterhez Gajdos József tanfelügyelőtől, 1882. szeptember 25. MOL K szekció 305. 24. csomó.
- (23) Mársits Rozina (1897): Utóhangok a berlini kongresszusról. *Nemzeti Nénevelés*, 31.
- (24) Mársits Rozina: *A XX. század asszonya*. Budapest, 101. 21.
- (25) Mársits Rozina: i. m. 70.
- (26) Geöcze Sarolta temetése. (1928) *Magyar Tanítóképző*, 5. 271.
- (27) Geöcze Sarolta. (1928) *Néptanítók Lapja*, 37–38. 22.
- (28) *A Budapesti II. kerületi Állami Tanítónőképző Intézeti igazgatónői állás betöltésével kapcsolatos iratok*. 74135/1907. MOL VKM K szekció 502. 131. csomó.
- (29) Geöcze Sarolta (1899): *Külföldi nevelésügyi tapasztalatok*. Budapest, 5.
- (30) *Nemzeti nőnevelés*, 1901. 455.
- (31) Geöcze Sarolta: *Az erkölcsi nevelés, mint magyar nemzeti probléma*. é. n.
- (32) u. a. 15.
- (33) Geöcze Sarolta (1899): A nő a modern társadalomban I. *Nemzeti Nénevelés*, 54.
- (34) Geöcze Sarolta (1899): A nő a modern társadalomban II. *Nemzeti Nénevelés*, 108.
- (35) „Fejleszteni kell bennük a szolgálatkészséget, a gyöngéd figyelmet, a betegek, segítségre, ápolásra szorulókat iránt; rá kell szoktatni őket a munkára ... a foltozásra, törülgetésre, kis testvérei gondozására, a konyhán, a takarításban való segédkezésre, a kertben való dolgoztatásra, a baromfi s egyéb házi állatok gondozására.” Geöcze Sarolta (1901): *Az akarat nevelése*. Budapest, 139–140.
- (36) Geöcze Sarolta (1901): i. m. 140.
- (37) u. o.
- (38) Wollmann Elma (1906): Uhrl Józsa. *Nemzeti Nénevelés*, 177–187.
- (39) u. a. 181.
- (40) „Sokkal később a már 70 éves Brunzwick grófnéval ismét összejövén, kölcsönösen boldogok voltak az óvodai élmények felújításában” u. a. 183. p.
- (41) u. a. 184.
- (42) Uhrl Józsa (1884): *A nő természeti rendeltetése és társadalmi hivatása jelenkorunkban*. Pozsony, 19.
- (43) u. a. 11.
- (44) u. o.
- (45) u. a. 23.
- (46) Névtelen szerző (1915): A leányiskolák női igazgatása. *Nemzeti Nénevelés*, 145–146.
- (47) Mársits Rozina (1900): Leányaink nevelése és pályaválasztása. *Nemzeti Nénevelés*, 437.

Irodalom

- A Budapesti II. kerületi Állami Tanítónőképző Intézeti igazgatónői állás betöltésével kapcsolatos iratok*. 74135/1907. MOL VKM K szekció 502. 131. csomó
- Arad megyei tanfelügyelő az aradi áll. felsőleányiskola igazg. tanítónőjének hivatali eskütétele*. Levél a miniszterhez Gajdos József tanfelügyelőtől, 1882. szeptember 25. MOL K szekció 305. 24. csomó
- Artemidus (1876): A nők a közoktatás terén. *Család és Iskola*, 8. 61–63.
- Az Erzsébet Nőiskola örömmünnepe. *Nemzeti Nénevelés*, 1906.
- Berta Ilona (1905, szerk.): Zirzen Janka. *Nemzeti Nénevelés*.
- Bojtár Endre (1998): *Beszélgetés 2000-ben Engel Pál történésszel*. 2000, 12. 3–7.
- Fábrí Anna (1999): *A nő és hivatása*. Kortárs Kiadó, Budapest.
- Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Gondolat, Budapest.
- Geöcze Sarolta (é. n.): *Az erkölcsi nevelés, mint magyar nemzeti probléma*. Budapest.
- Geöcze Sarolta (1899): *Külföldi nevelésügyi tapasztalatok*. Budapest.
- Geöcze Sarolta (1899): A nő a modern társadalomban I. *Nemzeti Nénevelés*, 49–56.
- Geöcze Sarolta (1899): A nő a modern társadalomban II. *Nemzeti Nénevelés*, 104–108.
- Geöcze Sarolta (1901): *Az akarat nevelése*. Budapest.
- Geöcze Sarolta temetése. (1928) *Magyar Tanítóképző*, 5. 271.
- Geöcze Sarolta. *Néptanítók Lapja*, 1928. 37–38. 22.
- Gyáni Gábor (2000): *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- György Aladár (1898): Nőnevelő intézetek 1848-ban. *Nemzeti Nénevelés*, 1898. 125–129.
- Kasztner Janka (1908, szerk.): *Állami Erzsébet Nőiskola*. Budapest.
- Kertész Katalin (2001): *Csongrád iskolatörténete*. (Szemináriumi dolgozat)
- Kürti Hajnalka (2000): *Nők a Bibliában*. (Szemináriumi dolgozat)
- Lázár Gyuláné Kasztner Janka (1911): *Emlékeim*. Budapest.
- Mársits Rozina (1897): Utóhangok a berlini kongresszusról. *Nemzeti Nénevelés*, 23–32.
- Mársits Rozina (1900): Leányaink nevelése és pályaválasztása. *Nemzeti Nénevelés*, 431–438.
- Mársits Rozina (1901): *A XX. század asszonya*. Budapest.

- Miles, Rosalind (2000): *Az idő leányai*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Névtelen szerző (1915): A leányiskolák női igazgatása. *Nemzeti Nénevelés*, 145–147.
- Ruszthy Károly (é.n.): *A tanítónőképzés története*. (Kézirat) A család tulajdona.
- Szigethy Karolina (1904): Marsits Rozina. *Nemzeti Nénevelés*, 192–196.
- Szinnyei József (1980): *Magyar írók élete és munkái*. V. kötet. Reprint. Budapest.
- Szuppán Vilmos (1896): *A magyar felsőbb leányiskolák múltja és jelene*. Budapest.
- Uhr! Józsa (1884): *A nő természeti rendeltetése és társadalmi hivatása jelenkorunkban*. Pozsony.
- Wollmann Elma (1906): Uhr! Józsa. *Nemzeti Nénevelés*, 177–187.

